

Peter Mackridge

Η ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

Περιγραφική ανάλυση
της νεοελληνικής κοινής

Μετάφραση
Κώστας Ν. Πετρόπουλος

ΕΚΛΟΕΣΕΙ
ΠΑΤΑΚΗ

1990 (αρχή 5ης. 1985)

ΦΘΟΓΓΟΙ ΚΑΙ ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

1.1 ΤΟ ΦΩΝΟΛΟΓΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Το φωνολογικό σύστημα της νέας ελληνικής είναι οικονομικό: οι φθόγγοι με διαφοροποιητική αξία, που ανήκουν σ' αυτό, είναι είκοσι τρεις (πίνακας 1.1).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1

Φωνήεντα	Σύμφωνα	
a	p	t
e	b	d
i	f	θ
o	v	δ
u	k	m
	g	n
	χ	s
	γ	z
		l
		r

Αυτές οι είκοσι τρεις υποκείμενες φωνολογικές μονάδες του συστήματος μαζί με τις φωνητικές τους παραλλαγές παρουσιάζουν

πολύ μεγάλη αντιστοιχία με τα είκοσι επτά φωνήματα που έχει το φωνολογικό σύστημα της ισπανικής.

Ο πίνακας μας (αντίστοιχος με αυτόν που δίνει ο Σετάτος 1974, σελ. 14) δεν παρέχει οριστική ούτε γενικά αποδεκτή απαρίθμηση των φωνημάτων της νέας ελληνικής. Μερικοί μελετητές (π.χ. Κουτσοδούδας 1962, σελ. 11) αντιμετωπίζουν το /i/ ως ξεχωριστό φωνήμα. Άλλοι (π.χ. Mirambel 1959) θεωρούν ξεχωριστά φωνήματα τα προστριβόμενα /ts/ και /dz/. Για διαφορετικές θεωρήσεις βλ. Warburton (1970 β, σελ. 16-17) και Ruge (1976, σελ. 17 και 24).

1.2 ΤΟ ΑΛΦΑΒΗΤΟ

Η νέα ελληνική έχει το ίδιο ακριβώς αλφάβητο της κλασικής ελληνικής με τα είκοσι τέσσερα γράμματα: δίνονται παρακάτω (πίνακας 1.2) σε κεφαλαία και πεζά, καθένα με την ονομασία που έχει στα ελληνικά και με τον πιο συνηθισμένο τρόπο (ή τρόπους) προφοράς του.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.2

<i>A</i> α	άλφα	[a]	<i>Ξ</i> ξ	ξι	[ks]
<i>B</i> β	βήτα	[v]	<i>Ο</i> ο	όμικρον	[o]
<i>Γ</i> γ	γάμμα	[γ], [j]	<i>Π</i> π	πι	[p]
<i>Δ</i> δ	δέλτα	[δ]	<i>Ρ</i> ρ	ρο	[r]
<i>Ε</i> ε	έψιλον	[e]	<i>Σ</i> σ	(ς στο τέλος λέξης)	
<i>Ζ</i> ζ	ζήτα	[z]		σίγμα	[s], [z]
<i>Η</i> η	ήτα	[i]	<i>Τ</i> τ	ταν	[t]
<i>Θ</i> θ	θήτα	[θ]	<i>Υ</i> υ	ύψιλον	[i]
<i>Ι</i> ι	ιώτα	[i], [j], [ç]	<i>Φ</i> φ	φι	[f]
<i>Κ</i> κ	κάπα	[k], [c]	<i>Χ</i> χ	χι	[x], [ç]
<i>Λ</i> λ	λάμδα	[l]	<i>Ψ</i> ψ	ψι	[ps]
<i>Μ</i> μ	μι	[m]	<i>Ω</i> ω	ωμέγα	[o]
<i>Ν</i> ν	νι	[n]			

Τα ζεύγη όμοιων συμφώνων (ββ, κκ, λλ, μμ, νν, ππ, ρρ, σσ, ττ) προφέρονται κανονικά σαν να ήταν απλά σύμφωνα. Εξαιρέση αποτελεί το γγ και θα το δούμε πιο κάτω, στο 1.4.2.2.

Για τα *αι, ει, οι, υι, ου*, βλ. στο 1.4.1.

Για τα *μπ, αν, ευ*, βλ. στο 1.4.2.1.

Για τα *γγ, γκ, γι, γυ, γει*, βλ. στο 1.4.2.2

Για τα *ντ, τζ*, βλέπε στο 1.4.2.3.

(Μερικά γράμματα έχουν κι άλλη πιο κοινή ονομασία: έτσι, για τα φωνήεντα χρησιμοποιείται αντί για όνομα ο ίδιος ο φθόγγος τους, π.χ. «το α», «το ε»: επίσης τα σύμφωνα δηλώνονται και απευθείας με το φθόγγο τους που συνοδεύεται όμως κι από ένα «ου», π.χ. «το βου», «το γου»).

1.3 ΤΟΝΙΚΑ ΣΗΜΕΙΑ, ΠΝΕΥΜΑΤΑ, ΔΙΑΛΥΤΙΚΑ

Παντού στη μελέτη μας αυτή γίνεται διάκριση δυναμικού τόνου, τονισμού και εμφαντικού τονισμού. Ο δυναμικός τόνος ανήκει στο φωνητικό επίπεδο και θα δούμε, στο 1.8, πώς ορίζεται. Ο τονισμός συνίσταται στη γραφή κάποιου τονικού σημείου πάνω σε ένα από τα φωνήεντα κάθε λέξης, για ένδειξη του δυναμικού τόνου, συνήθως (αλλά όχι πάντα). Ο εμφαντικός τόνος ανάγεται στη σημαντική της γλώσσας κι έχει την έννοια ότι προσδίδει κανείς ιδιαίτερη σπουδαιότητα σε ορισμένη ή σε ορισμένες από τις λέξεις που εκφωνεί ή γράφει.

Σύμφωνα με το παραδοσιακό τονικό σύστημα, σε όποια λέξη αρχίζει από φωνήεν, αυτό το αρχικό φωνήεν παίρνει ένα από τα δύο σημεία που λέγονται «πνεύματα»: όπου αρχικό λέξης είναι ένα δίψηφο ή ένας από τους συνδυασμούς *αν, ευ* κτλ., το πνεύμα, «ψιλή» (´) ή «δασειά» (˘), σημειώνεται πάνω στο δεύτερο ψηφίο του δίψηφου (ή του συνδυασμού). Από συγχρονική άποψη τα πνεύματα δεν έχουν αξία. Δείχνουν απλώς αν στην κλασική ελληνική πριν από το φωνήεν υπήρχε μια άχνα στην προφορά (όπου σημειώνεται ως πνεύμα η δασειά) ή όχι (όπου σημειώνεται ως πνεύμα η ψιλή). Επιπλέον, όλες οι λέξεις που έχουν δύο ή περισσότερες συλλαβές (και πάρα πολλές από τις μονοσύλλαβες) παίρνουν ένα «σημείο τονισμού». Στις λέξεις με δύο και πάνω συλλαβές ο τονισμός σημειώνεται πάνω στο φωνήεν που παίρνει το δυναμικό τόνο, ενώ στις μονοσύλλαβες λέξεις ο τονισμός που σημειώνεται πάνω στο φωνήεν δεν εξυπηρετεί καμιά φωνητική λειτουργ-

γία. Ο τονισμός των δίψηφων (ή των συνδυασμών *av, ev* κτλ.) σημειώνεται πάνω στο δεύτερο ψηφίο. Αν το φωνήεν που έχει το δυναμικό τόνο είναι γραμμένο με κεφαλαίο γράμμα, το σημείο του τονισμού, μαζί με το πνεύμα, προτάσσεται από το γράμμα. Στα *αι, ει, οι, ου, αυ, ευ*, όταν προφέρονται σαν δύο χωριστά φωνήεντα, το δεύτερο φωνήεν παίρνει *διαλυτικά* (¨), εκτός αν στο πρώτο υπάρχει σημείο τονισμού ή πνεύμα. Τα σημεία του τονισμού είναι τρία: η «οξεία» (´), η «βαρεία» (˘) και η «περισπωμένη» (ˆ). Και τα τρία εκπληρώνουν [από συγχρονική άποψη] την ίδια λειτουργία: δείχνουν σε ποια θέση βρίσκεται ο δυναμικός τόνος.

Οι κανόνες που ρυθμίζουν ποιο σημείο τονισμού χρησιμοποιείται σε κάθε περίπτωση εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τη χρονική αξία που είχαν τα φωνήεντα στην αρχαία ελληνική (βλ. 1.7). Ανάμεσα σε άλλους ισχύουν οι ακόλουθοι κανόνες τονισμού:

(α) Η περισπωμένη μπορεί να τεθεί μόνο πάνω σε μακρό φωνήεν και μόνο αν αυτό το φωνήεν βρίσκεται στην παραλήγουσα ή στη λήγουσα μιας λέξης.

(β) Μόνο η οξεία μπορεί να τεθεί πάνω στο φωνήεν της παραλήγουσας, αν το φωνήεν της λήγουσας είναι μακρό.

(γ) Η βαρεία παίρνει τη θέση της οξείας στη λήγουσα των λέξεων· εκτός αν υπάρχει μετά τη λέξη σημείο στίξης ή λέξη άτονη (όχι τα άρθρα *ο, η* κτλ.), οπότε παραμένει η οξεία.

Μια και στη ΝΕ μάλλον δεν υπάρχει τρόπος να προβλέπει κανείς τη θέση του δυναμικού τόνου και επειδή ο δυναμικός τόνος είναι σπουδαίος συντελεστής σημασιολογικής διαφοροποίησης των λέξεων, χρειάζεται να προσέχουμε πολύ ποια είναι η θέση του κάθε φορά. Και είναι ενδεδειγμένο, ιδίως για λόγους παιδαγωγικούς, να μην πάψει η χρησιμοποίηση του τονικού σημείου. (Για μεταγενέστερες τονικές μεταρρυθμίσεις βλ. 1.9.)

1.4 ΦΩΝΗΤΙΚΗ

Αφού είδαμε τις θεωρητικές βάσεις του φωνολογικού συστήματος της ΝΕΚ, καθώς και το αλφάβητό της και τα τονικά σημεία κτλ., τώρα θα εξετάσουμε κάπως λεπτομερειακά πώς πραγματώνεται κάθε φωνολογική μονάδα στο φωνούμενο λόγο και πώς παριστάνεται στο γραφόμενο λόγο. Σύμφωνα με την καθιερωμένη μέθοδο

της σύγχρονης γλωσσολογίας, δίνουμε χωριστά τη φωνολογική μεταγραφή, ανάμεσα σε δύο όρθιες γραμμές /.../, και χωριστά τη φωνητική μεταγραφή ανάμεσα σε αγκύλες [...], κατά το Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο σε μια τροποποιημένη κάπως μορφή του. Βλ. και τη σχετική Σημείωση, σελ. 38. Δεν τηρούμε δηλ. εδώ όλες τις λεπτολογικές διακρίσεις του Διεθνούς Φωνολογικού Αλφάβητου (*International Phonetic Alphabet, IPA*). Έτσι:

- Το σύμβολο [ɫ] θα αντιπροσωπεύει είτε ένα πλευρικό ουρανοποιημένο οδοντικό (ή φατνιακό) είτε ένα πλευρικό ουρανικό.
- Το σύμβολο [ɲ] θα αντιπροσωπεύει ένα έρρινο ουρανοποιημένο οδοντικό (ή φατνιακό) ή ένα έρρινο ουρανικό.
- Τα σύμβολα [ŋ] και [l] τέλος θα αντιπροσωπεύουν φθόγγους που άλλοτε μπορεί να είναι οδοντικοί και άλλοτε φατνιακοί.

1.4.1 ΦΩΝΗΕΝΤΑ

Τα πέντε φωνήεντα της ΝΕΚ είναι τα εξής (δεξιά σημειώνουμε πώς παριστάνεται στη γραφή καθένα από τα φωνήεντα):

[a]	κάτω κεντρικό	α
[e]	μέσο πρόσθιο	ε, αι
[i]	άνω πρόσθιο	η, ι, υ, ει, οι, υι
[o]	μέσο οπίσθιο	ο, ω
[u]	άνω οπίσθιο	ου

Ο τόπος άρθρωσης των νεοελληνικών φωνηέντων [στα φωνητήρια όργανα] αποδίδεται με το παρακάτω σχήμα:

i	u
e	o
a	

Τα φωνήεντα της ΝΕΚ είναι φθόγγοι με εντυπωσιακά καθαρό ποιόν. Η μακρότητα δεν αποτελεί διαφοροποιητικό χαρακτηριστικό τους: όλα εκφωνούνται με την ίδια σταθερή διάρκεια που είναι κάπου ανάμεσα στο βραχύ και στο μακρό φωνήεν της αγγλικής, αλλά πλησιάζουν πιο πολύ προς το μακρό. Ένα τονιζόμενο φωνήεν της ΝΕΚ διατηρεί το ίδιο ποιόν με το άτονο. Κανονικά είναι

κάπως μακρότερο, αλλά μόνο ελάχιστα. Γιατί ο δυναμικός τόνος συνίσταται κυρίως στη μεγαλύτερη ένταση της φωνής (βλ. και 1.8).

Ωστόσο υπάρχει η περίπτωση του /i/, που όταν είναι άτονο και ακολουθείται από φωνήεν (εκτός αν πρόκειται για λέξη λόγιας προέλευσης ή αν πριν από αυτό υπάρχει σύμφωνο +/r/), πραγματώνεται στο φωνούμενο λόγο κατά έναν από τους ακόλουθους τρόπους:

- (α) ως ουράνωση προηγούμενου υπερωϊκού συμφώνου ή προηγούμενου /l/ η /n/,
 (β) ως [j], αν πριν απ' αυτό δεν υπάρχει σύμφωνο ή υπάρχει ηχηρό σύμφωνο (ή επίσης αν υπάρχει /r/),
 (γ) ως [ç], αν πριν απ' αυτό υπάρχει μη υπερωϊκό άηχο σύμφωνο στην ίδια λέξη. (Τα [j] και [ç], όπως θα δούμε παρακάτω, είναι τα ουρανικά αντίστοιχα των [γ] και [χ]. Και είναι: τα [γ] και [j] ηχηρά, τα [χ] και [ç] άηχα). Η ουράνωση ενός συμφώνου επηρεάζει ελαφρά το ποιόν του προηγούμενού του φωνήεντος, κάτι που ωστόσο δεν αποδίδεται στη φωνητική μεταγραφή:

(α)	κιάλια	/kiália/	[ˈcaɫa]
	γκιώνης	/giónis/	[ˈɟonis]
	χιόνι	/çióni/	[ˈçoni]
	γιαλός	/ɣialós/	[jaˈlos]
	πανιά	/paniá/	[paˈɲa]
(β)	γιατρός	/iatrós/	[jaˈtros]
	παιδιά	/peðiá/	[peˈɟja]
	σιτάρια	/sitária/	[siˈtarja]
	(όμως: άγρια)	/áɣria/	[ˈaɣria]
(γ)	μάτια	/mátia/	[ˈmatça]
	ποιος	/piós/	[ˈpços]

Σε λίγες λέξεις το άτονο /i/ πριν από φωνήεν διατηρεί πολλές φορές τη φωνηεντική του αξία. Η περίπτωση όμως παρουσιάζει κάποια αστάθεια: σ' αυτό το φωνητικό περιβάλλον το άτονο /i/ ποικίλλει τόσο σε μακρότητα όσο και σε βαθμό τριβής. Υπάρχουν ωστόσο περιπτώσεις όπου με την παρουσία [i], [j] ή [ç] γίνεται

κανονική διαφοροποίηση λέξεων, όπως παρακάτω (το πρώτο παράδειγμα καθε φορά είναι λόγιας προέλευσης):

(α)	σκιάζω (κάνω σκιά) σκιάζω (φοβίζω)	} /skiázo/	[sci'azo] [scazo]
(β)	λόγια (π.χ. η <u>λόγια</u> παρά- δοση, τα <u>λόγια</u> στοιχεία) λόγια (π.χ. τα <u>λόγια</u> μου)	} /lóγια/	['lojia] ['loja]
	Μήδεια (η) μύδια (τα)	} /míδια/	['miðia] ['miðja]
(γ)	ποιώ (π.χ. ειδοποιώ) πιω (π.χ. δώσ' μου να πιω)	} /pió/	[pi'o] [pɔo]

(Άλλα παραδείγματα εναλλακτικής παρουσίας των [i], [j], [ç] βλ. στο 1.4.2.2 και στο 1.5).

Εκτός από τους παραπάνω κανονικούς τρόπους πραγμάτωσης του /i/, που έχουν υποχρεωτικό χαρακτήρα, πολλές φορές στην ταχύτερη ομιλία τα κλειστά φωνήεντα /i/ και /u/ (και το /e/ σε ορισμένες θέσεις), όταν είναι άτονα εξασθενούν, αλλά τέτοιου είδους εξασθένιση αποφεύγεται από όσους προσπαθούν να «μιλούν καλά». Όταν υπάρχει άηχο σύμφωνο πριν ή μετά το φωνήεν που εξασθενεί, επέρχεται σίγηση του φωνήεντος. Αν προηγείται υπερωικό σύμφωνο, τότε το /i/ ή το /e/ μπορεί να εκπέσει αλλά σαν ύστατο σημείο της υποκείμενης παρουσίας του εναπομένει η ουράνωση του υπερωικού (βλ. Theorhaporoulou-Kondou 1972-3). Για την έκθλιψη των φωνηέντων βλ. στο 1.5.2.

1.4.2 ΣΥΜΦΩΝΑ

1.4.2.1 Χειλικά

Στις υποκείμενες φωνολογικές μονάδες (φωνήματα) της ΝΕ υπάρχουν τέσσερα χειλικά σύμφωνα, εκτός από το έρρινο /m/ (γι' αυτό βλ. στο 1.4.2.4):

p [p]	ήχο διχειλικό κλειστό	π
b [b]	ηχηρό διχειλικό κλειστό	μπ, π
f [f]	ήχο χειλοδοντικό τριβόμενο	φ, (α)ν, (ε)ν
v [v]	ηχηρό χειλοδοντικό τριβόμενο	β, (α)ν, (ε)ν

(Το ν προφέρεται όπως σημειώνουμε, [f] ή [v], όταν πριν απ' αυτό υπάρχει ένα από τα γράμματα που δείχνουμε σε παρένθεση).

Το ήχο άφωνο μη δασύ /p/ μετά από έρρινο ηχηροποιείται, όπως και τα επίσης ήχα κλειστά μη δασέα /k/ και /t/ (οπότε γίνονται, αντίστοιχα, [b], [g] και [d]). Το δίψηφο μπ στην αρχή λέξης (πολλές φορές και μέσα στη λέξη) αντιπροσωπεύει ηχηρό κλειστό [b], όπως και τα δίψηφα γκ και ντ αντιπροσωπεύουν, αντίστοιχα, [g] και [d]. Οι συνδυασμοί αν και εν πριν από ήχο σύμφωνο (καθώς και στο τέλος λέξης, αν η επόμενη λέξη δεν αρχίζει από ηχηρό σύμφωνο) προφέρονται [af] και [ef], αντίστοιχα· ενώ πριν από ηχηρό σύμφωνο (ηχηρά είναι βέβαια και τα /m/ και /n/ και τα /l/ και /r/) ή –μέσα στην ίδια λέξη– πριν από φωνήεν προφέρονται [av] και [ev], αντίστοιχα. Όταν όμως ακολουθεί /f/ ή /v/, τότε οι συνδυασμοί αν και εν απομένουν απλώς /a/ και /e/ αντίστοιχα, σύμφωνα με την αρχή ότι δύο όμοια σύμφωνα προφέρονται σαν ένα σύμφωνο.

<i>ιποδρομία</i>	/i'podrómio/	[i'po'dromio]
<i>πόλεμος</i>	/pólemos/	['polemos:]
<i>στον πόλεμο</i>	/ston pólemo/	[stom'bolemo]
<i>λάμπα</i>	/lámba/	['lamba]
<i>μπαμπάς</i>	/babás/	[ba'bas]
<i>άνεν όρων</i>	/ánef óron/	['ane'foron]
<i>αυτοκίνητο</i>	/aftokínito/	[afto'cinito]
<i>άβριο</i>	/ávrio/	['avrio]
<i>Έβα</i>	/éva/	['eva]
<i>έφορος</i>	/éforos/	['eforos]
<i>Έβια</i>	/évia/	['evia]

1.4.2.2 Υπερωικά και ουρανικά

Καθένα από τα τέσσερα υπερωικά σύμφωνα, που αποτελούν φωνήματα (υποκειμένες φωνολογικές μονάδες), πραγματώνεται με

μια υπερωική και με μια ουρανική μορφή. Αντιστοιχούν από άποψη ηχηρότητας και τρόπου άρθρωσης ακριβώς με τα τέσσερα χελικά και με τα τέσσερα οδοντικά.

k	[k] άηχο υπερωικό κλειστό	}	κ
	[c] άηχο ουρανικό κλειστό		
g	[g] ηχηρό υπερωικό κλειστό	}	γκ, γγ, κ
	[j] ηχηρό ουρανικό κλειστό		
χ	[χ] άηχο υπερωικό τριδόμενο	}	χ
	[ç] άηχο ουρανικό τριδόμενο		
γ	[γ] ηχηρό υπερωικό τριδόμενο	}	γ
	[j] ηχηρό ουρανικό τριδόμενο		

Τα υπερωικά, όταν ακολουθούνται από τα πρόσθια φωνήεντα /e/ και /i/, γίνονται ουρανικά. Το [j] πολλές φορές χαρακτηρίζεται ημίφωνο, αλλά πιθανόν ορθότερος χαρακτηρισμός γι' αυτό είναι: ηχηρό ουρανικό τριδόμενο. Το γράμμα γ μπορεί να αντιστοιχεί φωνητικά με [γ] ή [j], αλλά και με [η] (όταν βρίσκεται πριν από γ ή χ ή κ), καθώς και με [g] ή [j] (όταν βρίσκεται μετά από γ). Στην αρχή λέξης το δίψηφο γκ αντιστοιχεί φωνητικά με [g] ή [j], ενώ μέσα σε λέξη το δίψηφο αυτό, καθώς και το διπλό γγ, αντιστοιχούν φωνητικά με [ηg] ή [ηj] ή [g] ή [j].

εκκλησία	/eklisía/	[ekli'sia]
καρπός	/karpós/	[kar'pos]
στον καρπό	/stonkarpó/	[ston gar'po]
κέρασα	/kérasa/	['cerasa]
τον κέρασα	/tonkérasa/	[ton'j erasa]
άγχος	/ánchos/	['aηchos]
χέρι	/chéri/	['çeri]
γάμος	/gámos/	['γamos]
γερός	/yerós/	[je'ros]
καράδια	/karavía/	[ka'raɱja]
γιαλός	/ɱialós/	[ja'los]
γυαλιά	/ialiá/	[ja'la]
γεια σου	/ɱiásu/	['jasu]
γκρίνια	/grínia/	['grɱja] ɱ
ανάγκη	/anáŋgi/	[a'naηjɱi]
κάλος	/kálos/	['kalos]

κι άλλος	/kiálos/	['calos]
χώνει	/xóni/	['xoni]
χιόνι	/xióni/	['çoni]
ράφια	/ráfia/	['rafça]
γκιόνης	/giónis/	['jonis]

Τέλος θα παρατηρήσουμε ότι το [j] είναι δυνατό να προκύπτει φωνητικά είτε από /i/ είτε από /γ/, όπως και το [ç] είναι δυνατό να προκύπτει φωνητικά είτε από /i/ είτε από /χ/.

1.4.2.3 Οδοντικά

Υπάρχουν τέσσερα οδοντικά σύμφωνα, εκτός από το έρρινο /n/ (γι' αυτό βλ. στο 1.4.2.4).

t [t] άηχο οδοντικό κλειστό	τ
d [d] ηχηρό οδοντικό κλειστό	ντ, τ
θ [θ] άηχο οδοντικό τριδόμενο	θ
ð [ð] ηχηρό οδοντικό τριδόμενο	ð

Σε αρχή λέξης το δίψηφο ντ αντιστοιχεί φωνητικά με [d], ενώ μέσα σε λέξη αντιστοιχεί με [nd] ή με [d]. Τα δίψηφα τσ και τζ αντιπροσωπεύουν προστριβή (προστριβόμενα), δηλ. το άηχο προστριβές [ts] και το ηχηρό προστριβές [dz], αντίστοιχα.

περιτός	/peritós/	[peri'tos]
τρόπος	/trópos/	['tropos]
τον τρόπο	/tontrópo/	[ton'dropo]
πάντα	/pānda/	['panda]
νταντά	/dadā/	[da'da]
θέλω	/thélo/	['thelo]
είδα	/ída/	['ida]
τσακίζω	/tsakízo/	[tsa'cizo]
τζάκι	/dzáki/	['dzaci]

1.4.2.4 Έρρινα

Υπάρχουν στη νέα ελληνική δύο έρρινα σύμφωνα, που πραγματώνονται στον φωνούμενο λόγο με τις εξής μορφές:

m	[m] (ηχηρό) διχειλικό έρρινο	}	μ, ν
	[ŋ] (ηχηρό) χειλοδοντικό έρρινο		
n	[n] (ηχηρό) οδοντικό (ή φατνιακό) έρρινο	}	ν
	[ɲ] (ηχηρό) ουρανικό έρρινο		
	[ŋ] (ηχηρό) υπερωικό έρρινο		ν, γ

(i) Πριν από φωνήεν τα /m/ και /n/ κανονικά προφέρονται [m] και [n], αντίστοιχα. Σε περιπτώσεις ουράνωσης (δηλ. όταν έπεται ένα εξασθενημένο /i/+ φωνήεν) το /m/ γίνεται [mj] ή (σε ορισμένες ιδιολέκτους) και [m ɲ] (αυτό μπορεί να συμβαίνει ακόμα και πριν από τονιζόμενο /i/). Επίσης η ουράνωση του /n/ σε [ɲ] γίνεται όχι μόνο όταν έπεται εξασθενημένο /i/+φωνήεν, αλλά (σε ορισμένες ιδιολέκτους) ακόμα κι όταν έπεται το φωνήεν [i] στην πλήρη βαθμίδα του. Η φωνητική εκφορά [m ɲ] και η ουράνωση του /n/ πριν από το /i/ (όπως και του /l/ πριν από το /i/ επίσης) κανονικά θεωρούνται σημεία όχι προσεγμένης προφοράς, αν και αποτελούν χαρακτηριστικό πολλών κι όχι των πιο ασήμαντων νεοελληνικών διαλέκτων.

(ii) Όταν βρεθεί στη νέα ελληνική έρρινο πριν από σύμφωνο, είναι δυνατό να επέλθουν διάφορα φαινόμενα: (α) Το έρρινο μπορεί να αφομοιωθεί με το επόμενο σύμφωνο, ως προς τον τόπο άρθρωσης. (β) Άηχο κλειστό μπορεί να ηχηροποιηθεί μετά το έρρινο. (γ) Μπορεί το έρρινο ως χωριστός φθόγγος να σιγηθεί, αλλά να ερρινοποιήσει το προηγούμενό του φωνήεν. Τέλος (δ) μπορεί να σιγηθεί εντελώς το έρρινο. Αυτά τα τέσσερα φαινόμενα δεν αλληλοαποκλείονται, αλλά ποιο θα επέλθει και ποιο όχι σε κάθε περίπτωση εξαρτάται από το είδος του επόμενου συμφώνου, από τον συγκεκριμένο ομιλητή (καταγωγή, μόρφωση, ύφος κτλ.) και μερικές φορές από την ετυμολογία της λέξης. Το πρώτο φαινόμενο πάντως, δηλ. η [αρθρωτική] αφομοίωση του έρρινου, είναι ομαλό χαρακτηριστικό της κοινής λαλιάς. Τα έρρινα, όταν βρίσκονται πριν από σύμφωνο, εναλλάσσούν χαρακτηρισά κι έχουν ίδιο τόπο άρθρωσης με το επόμενο αυτό σύμφωνο. Έτσι: πριν από οδοντικά

εμφανίζεται το [n], πριν από διχειλικά το [m], πριν από υπερωικά και ουρανικά το [ŋ] και πριν από χειλοδοντικά το [ŋ].

(i) <i>πράγμα</i>	/práɣma/	['prayma]
<i>βλέμμα</i>	/vlémma/	['vlema]
<i>Νάσος</i>	/násos/	['nasos]
<i>Άννα</i>	/ána/	['ana]
<i>τζάμια</i>	/dzámia/	['dzamja] ή ['dzám ja]
<i>μπετονιέρα</i>	/betoniéra/	[beto'ɲera]
<i>φωνή</i>	/foní/	[fo'ni] ή [fo'ɲi]
(ii)(α/β) <i>Αντρέας</i>	/andréas/	[an'dreas]
(α/β) <i>κάμπος</i>	/kámbos/	['kambos]
(α/β) <i>ανάγκη</i>	/anáŋgi/	[a'naŋɟi]
(α) <i>συμφωνία</i>	/simfonía/	[simfo'nia] ή [simfo'ɲia]
(α) <i>των φίλων</i>	/ton filon/	[toŋ'filon]

Στην παραδοσιακή δημοτική έρρινο μπορούσε να βρισκείται μόνο πριν από φωνήεν ή πριν από ηχηρό κλειστό, [b], [g], [d] (και το ηχηρό κλειστό ήταν πολλές φορές ένα υποκείμενο άηχο κλειστό που ηχηροποιήθηκε από τη συνεκφορά ακριβώς με το έρρινο, όπως σε παραδείγματα που είδαμε, π.χ. στον πόλεμο, τον κέρασα, τον τρόπο). Επίδραση από τη φωνολογία της καθαρεύουσας (που δεν ήταν παρά η αθρόα εισδοχή όλων ή σχεδόν όλων των συμφωνικών συμπλεγμάτων που ήταν δυνατό να υπάρχουν στην ΑΕ. αλλά με τη νεοελληνική προφορά για κάθε γράμμα), καθώς και η εισροή ξένων λέξεων, συντέλεσαν στη δυνατότητα συνεκφοράς έρρινου πριν από: άηχα τριδόμενα [f], [x], [θ], ηχηρά τριδόμενα [v], [ɣ], [ð], συριστικά, [s], [z], ή υγρά [l], [r]. Δε βρίσκουμε συνήθως όλους αυτούς τους συνδυασμούς μέσα σε λέξεις, αλλά κάθε τέτοιος συνδυασμός φθόγγων είναι δυνατό να σχηματιστεί κατά τη συνάντηση μιας γενικής πληθυντικού του οριστικού άρθρου (των) ή μιας αιτιατικής ενικού του αρσενικού γένους της προκλιτικής [επαναληπτικής] αντωνυμίας (τον) με την επόμενη λέξη.

Ας δούμε πρώτα τους συνδυασμούς από έρρινο+σύμφωνο που υπήρχαν στην παραδοσιακή δημοτική. Σε μερικές διαλέκτους η προφορά του έρρινου ήταν πάντα πλήρης, σε άλλες το έρρινο δεν

προφερόταν καθόλου και σε άλλες υπήρχε ως προς αυτό κάποια ποικιλομορφία. Οι γραμματικές εξάλλου δίδασκαν ότι η προφορά ή όχι του έρρινου καθορίζεται ανάλογα με κάποια προγενέστερη μορφή των λέξεων, δηλαδή ότι το έρρινο πρέπει να προφέρεται σε λέξεις όπου παλιότερα υπήρχε έρρινο, αλλά όχι εκεί που δεν υπήρχε: έτσι, βρίσκουμε π.χ. από την ΑΕ *κόμβος* > *κόμπος* [ˈkombos], από την τουρκική *tempel* > *τεμπέλης* [temˈbelis], ενώ επίσης από την τουρκική *soba* > *σόμπα* [ˈsoba]. Αυτός ο κανόνας μπορούσε να έχει όλο το κύρος του για την περίπτωση διαφόρων διαλέκτων, τότε που οι άνθρωποι πρόφεραν τα ηχηρά κλειστά με το έρρινο πριν απ' αυτά ή χωρίς έρρινο επειδή ακριβώς έτσι τα βρήκαν και όχι επηρεασμένοι από τη γραπτή μορφή των λέξεων. Με την αυξανόμενη όμως αγωγή στη γραφή και την ανάγνωση οι χρήστες της γλώσσας κάθε φορά που βλέπουν *μπ*, *ντ*, και *γγ* ή *γκ*, σε οποιαδήποτε λέξη, το διαβάζουν παντού ίδια, ή δηλαδή πάντα με έρρινο ή πάντα δίχως έρρινο, καθέννας ανάλογα με τη δική του ιδιόλεκτο. Άλλωστε δεν μπορεί να περιμένει κανείς όλοι όσοι μιλούν μια γλώσσα να γνωρίζουν και την ετυμολογική προέλευση κάθε λέξης που μεταχειρίζονται. Όπως εμφανίζεται σήμερα η κατάσταση, τουλάχιστον στην Αθήνα, η απουσία του έρρινου σε τέτοιες περιπτώσεις γενικεύεται, ακόμα και μεταξύ ανθρώπων με ανώτερη μόρφωση, πιο πολύ όμως μεταξύ των νέων και ιδίως των αρρένων και των λιγότερο μορφωμένων – είναι το φαινόμενο που αριθμήσαμε ii(δ) πιο πάνω. Όσοι όμως νιώθουν περήφανοι για την προσεγμένη τους έκφραση, αυτοί τηρούν ακόμα τον κανόνα που βασίζεται στην ετυμολογική προέλευση.

Εξίσου συχνά πάλι ακούει κανείς ανθρώπους να παρεμβάλλουν στην ομιλία τους έρρινο εκεί που ετυμολογικά δεν υπάρχει, από υπερβάλλουσα ορθόεπεια κατά την προφορά δάνειων λέξεων. Έτσι π.χ. τη δάνεια λέξη *μοντέρνος* (από την ιταλ. *moderno*) την προφέρουν [monˈdernos] αντί [moˈdernos]. Επίσης τη λέξη *δεντέτα*, είτε με τη σημασία της «κορυφαίας καλλιτεχνίδας» (δάνειο από τη γαλλ. *vedette*), είτε με τη σημασία της «αντεκδίκησης» (δάνειο από την ιταλ. *vendetta*) την προφέρουν και στις δύο περιπτώσεις [venˈdeta], όσο κι αν οι γραμματικές συνιστούν να γίνεται διάκριση των δύο σημασιών κατά την προφορά.

Είναι αλήθεια ότι η παρουσία ή απουσία έρρινου πριν από ηχηρό κλειστό δεν έχει ποτέ διαφοροποιητική αξία (με μοναδική ίσως εξαίρεση τη *δεντέτα*). Παρόλα αυτά πολλοί θεωρούν ακόμα ένδει-

ξη εκφραστικής αμέλειας τη σίγηση του έρρινου σε τέτοια θέση, όταν η παρουσία του είναι ετυμολογικά έγκυρη.

στον Πόρο	[stom'boro] ή [sto'boro]
κάμπος	['kambos] ή ['kabos]
δεν τέλειωσα	[den'de losa] ή [de'de losa]
πέντε	['pende] ή ['pede]
στον κόσμο	[stoj'gozmo] ή [sto'gozmo]
Αγγλία	[aj'glia] ή [a'glia]

Από το άλλο μέρος πάλι, δε θα πρέπει κανείς αμέσως να καταλήξει ότι το έρρινο ή ακούγεται ή δεν ακούγεται. Κάθε άλλο: ανάμεσα σ' αυτές τις δύο ακραίες δυνατότητες εμφανίζεται μια αδιάκοπη συνέχεια ενδιάμεσων καταστάσεων είτε προς την κατεύθυνση μιας ελαφράς προερρινοποίησης του κλειστού είτε προς την κατεύθυνση μιας ελαφράς ερρινοποίησης του φωνήεντος πριν από το κλειστό είτε προς ένα συνδυασμό και των δύο.

Δεν είναι ασυνήθιστο, τουλάχιστο στην ομιλούμενη γλώσσα της Αθήνας, τα προτασσόμενα υποτακτικά μόρια να και θα να ηχηροποιούν το /t/ μιας προκλιτικής αντωνυμίας που ακολουθεί, φαινόμενο που κανονικά δεν δηλώνεται στη γραφή (π.χ. να το πω [nado'po], θα το 'λεγα [θa'dolega]).

Προκειμένου για δάνειες λέξεις, ορισμένοι συνδυασμοί έρρινου με άηχο άφωνο, τουλάχιστο σε μερικές ιδιολέκτους, αντιστέκονται στην τάση της ηχηροποίησης: έτσι, π.χ. την *κουμπανία* (όμιλο) θα την ακούσει κανείς [kumpra'nia], το *ντοκουμέντο* [doku'mento] κτλ. Παρόμοια αντίσταση στην ηχηροποίηση αποτελεί μάλιστα κανόνα, όταν συνδυασμοί τέτοιου είδους έχουν προέλθει από συγχολή: κοινότατο παράδειγμα γι' αυτό είναι η προστακτική (*κάντε* >) *κάντε* ['kante].

Χρειάζεται επίσης να προσέξουμε και ορισμένους συνδυασμούς τριών φθόγγων: αυτοί σχηματίζονται όταν μετά το έρρινο υπάρχει ένα υποκείμενο σύμπλεγμα /pt/, /kt/, /ps/, /ks/ ή /ts/.

Από αυτά, το /pt/ και το /kt/ εμφανίζονται μόνο σε λέξεις που δεν είναι δημοτικής προέλευσης. Κανονικά εδώ ηχηροποίηση δεν παρατηρείται, ενώ συχνά το /k/ ή το /t/ παραλείπεται στην ομιλία:

Πέμπτη ['rempti] ή ['remti] – πβ. και *Πέφτη*, που είναι τύπος της παραδοσιακής δημοτικής και σχηματίστηκε με ανομοίωση του /p/ πριν από το /t/ και σε συνέχεια με αποβολή του

έρρινου πριν από το τριβόμενο /f/ σε αντίθεση όμως με αυτό έχουμε στη ΝΕΚ *πάμφτωχος*, με πλήρη προφορά [ˈpaɱftɔxos]

σαλπικτής [salpiɱˈktis]

Τα υπόλοιπα τώρα συμπλέγματα /ps/, /ks/ και /ts/ κανονικά ηχηροποιούνται μόνο σε αρχή λέξης, όταν αμέσως προηγείται έρρινο:

<i>τον τσάκωσα</i>	[tonˈdzakosa] ή [toˈdzakosa]
<i>στην ψυχή</i>	[stimbziˈçi] ή [stibziˈçi]
<i>λάμπη</i>	[ˈlampsi]
<i>δεν ξέρω</i>	[ðeɱˈgzero] ή [ðeˈgzero]
<i>Σφιγξ</i>	[sfiɱks]

Ας δούμε τώρα τι συμβαίνει με τα τριβόμενα ύστερα από έρρινα: στην παραδοσιακή δημοτική ποτέ δεν υπάρχει μπροστά από τέτοιους φθόγγους έρρινο και πολλοί στην ομιλία τους με δυσκολία προφέρουν τα έρρινα πριν από τριβόμενα. Σήμερα ακόμα, μετά από τόσες δεκαετίες εντατικής εξάσκησης στα σχολεία, πολλοί Έλληνες ή παραλείπουν στην προφορά τους το έρρινο που παρουσιάζεται στη γραφή πριν από τριβόμενο, ή αντί για την προφορά του έρρινου ερρινοποιούν το προηγούμενό του φωνήεν (αυτά είναι τα φαινόμενα ii(δ) και ii(γ), αντίστοιχα, που αναφέραμε πιο πάνω). (69)

Κατά την παραδοσιακή δημοτική (σύμφωνα και με τους κανόνες που δίνονται στις περισσότερες γραμματικές), μερικές λέξεις αποβάλλουν το τελικό τους /n/, όταν ο αρχικός φθόγγος της επόμενης λέξης δεν είναι ούτε φωνήεν ούτε κλειστό σύμφωνο. Οι λέξεις αυτές είναι: τα αρνητικά μόρια *δεν* και *μην*, τα οριστικά άρθρα *τον* και *την*, ορισμένες αντωνυμίες (βλ. στο 4.5.3.1) και το αριθμητικό και αόριστο άρθρο *έναν*. (Θα προσθέταμε, ακολουθώντας την παλιά δημοτική, το σύνδεσμο *αν* και την πρόθεση και σύνδεσμο *σαν*. Σήμερα οι λέξεις αυτές γράφονται κανονικά και προφέρονται με το τελικό /n/ (ν), όποιος φθόγγος κι αν το ακολουθεί). Όσοι δείχνουν προσοχή για τη δημοτική στο γράψιμό τους, θα τηρούν πιστά τον πιο πάνω κανόνα. Στην πράξη πάντως το τελικό /n/ γράφεται και προφέρεται, πολλές φορές κι εκεί που δε χρειάζεται. Παραθέτουμε μερικά παραδείγματα του κανόνα:

δεν έρχομαι

δε θα 'ρθω

μην το λες
τον μπαμπά
την Καίτη
έναν άνθρωπο

μη λες τίποτα
το θείο
τη Ρένα
ένα μήνα

Σχετικά με τα έρρινα βλ. πλατύτερη διαπραγμάτευση από τον Newton (1972 β, σ. 93-99).

1.4.2.5 Συριστικά

Δύο συριστικά υπάρχουν στους υποκείμενους φθόγγους (φωνήματα) της νέας ελληνικής:

s [s]	άηχο φατνιακό τριδόμενο	σ, ς
z [z]	ηχηρό φατνιακό τριδόμενο	ζ, σ, ς

Είναι φθόγγοι πιο πολύ φατνιακοί και όχι οδοντικοί. Αλλά επειδή στη ΝΕΚ δεν υπάρχει θέμα σημασιολογικής διαφοροποίησης ανάμεσα σε φατνιακά και ουρανοφατνιακά τριδόμενα, είναι δυνατό η άρθρωση των συριστικών από πολλούς να μεταφέρεται προς τα πίσω, σε βαθμό που τα [s] και [z] να μην ξεχωρίζουν από τα [ʃ] και [ʒ], αντίστοιχα. Άλλοι πάλι, από αυτούς ιδίως που έχουν στενή επαφή με ξένες γλώσσες, όπως τα αγγλικά ή τα γαλλικά, πολλές φορές όποτε χρησιμοποιούν δάνειες λέξεις προφέρουν διαφορετικά εκείνες που έχουν στην ξένη γλώσσα [ʃ] ή [ʒ] από εκείνες που έχουν [s] ή [z]. Ας δούμε το φαινόμενο στα πιο κάτω παραδείγματα:

σοκάκι	(<τουρκ. sokak)	[so'kaci]
σοκ	(<γαλλ. choc)	[sok] ή [ʃok]
ζέστη	(<ΑΕ ζέω)	[ˈzesti]
ζελέ	(<γαλλ. gelee)	[ze'le] ή [ʒe'le]

Βέβαια, δε θα πρέπει καθόλου να θεωρήσουμε ότι διαφοροποιήσεις όπως αυτές έχουν πλατύτερη διάδοση ούτε ότι υποδεικνύονται από τις γραμματικές. Πρόκειται μάλλον για μεμονωμένες περιπτώσεις προσώπων που προσπαθούν να μιμούνται την προφορά φθόγγων ξένης γλώσσας. Το ίδιο συμβαίνει και στην προφορά

άλλων φθόγγων σε ξένες λέξεις, όπως [blæ] ή [blØ] αντί απλά [ble] (μπλε <γαλλ. bleu), ή όπως [ˈʃokɪŋ] αντί απλά [ˈsokɪŋ] (σόκιν <γαλλ.<αγγλ. shocking) και [zãˈbõ] αντί [zamˈbon] (ζαμπόν <γαλλ. jambon). Πάντως σε μερικές διαλέκτους της νέας ελληνικής υπάρχει διάκριση ανάμεσα στα φατνιακά και τα ουρανοφατνιακά τριδόμενα.

Ο φθόγγος [s] αντιπροσωπεύεται με το γράμμα σ (στο τέλος λέξης γράφεται ς) το οποίο πριν από φωνήεντα και άηχα σύμφωνα προφέρεται πάντα [s], καθώς και όταν αμέσως μετά απ' αυτό υπάρχει σημείο στίξης. Ο φθόγγος [z] πριν από φωνήεντα αντιπροσωπεύεται με το γράμμα ζ, ενώ πριν από ηχηρά σύμφωνα με το γράμμα σ/ς ([z] πριν από άηχο σύμφωνο δεν εμφανίζεται, κατά την αρχή της «φωνητικής ταύτισης»: βλ. πιο κάτω, στο 1.5). Ως προς την προφορά [s] ή [z] πριν από τα υγρά /l/ και /r/, παρουσιάζονται ατομικές παραλλαγές μεταξύ ομιλητών της ΝΕ. Πιο πάνω είδαμε ότι τα /l/ και /r/ μετά από τους συνδυασμούς *αν* και *εν* λειτουργούν ως ηχηρά. Ωστόσο, το *σ/ς* πριν από /l/ κανονικά προφέρεται [s], ενώ πριν από /r/ κανονικά προφέρεται [z]. Αλλά σε μερικούς ομιλητές παρατηρούμε και το αντίθετο φαινόμενο: στην πραγματικότητα, όπου προφέρεται [sl], πρόκειται για επίδραση της ορθογραφίας στην προφορά.

άσος	/ásos/	[ˈasos]
είσαι	/íse/	[ˈise]
κομμουνιστής	/komunistís/	[komuniˈstis]
κομμουνισμός	/komunizμός/	[komuniˈzmos]
Σλάβος	/slávος/	[ˈslavos]
της Λίτσας	/tislítsas/	[tiˈslitsas]
Ισραήλ	/izraíl/	[izraˈil]

1.4.2.6 Υγρά

Υπάρχουν στους υποκείμενους φθόγγους (φωνήματα) δύο υγρά:

l	[l] οδοντικό (ή φατνιακό) πλευρικό	}	λ
	[ʎ] ουρανικό πλευρικό		
r	[r] φατνιακό παλλόμενο		ρ

(ο) κάλος		/kálos/	[ˈkalos]
(το) κάλλος			
μαλλί		/malí/	[maˈli] or [maˈli]
μαλλιά		/maliá/	[maˈli.a]
όρος		/óros/	[ˈoros]
ορός		/orós/	[oˈros]

Ο Σετάτος (1974, σελ. 14) χαρακτηρίζει αυτούς τους φθόγγους ηχηρούς, ενώ άλλοι γλωσσολόγοι τους κατατάσσουν στους «φωνητικά ουδέτερους» (π.χ. Warburton 1970 β, σελ. 16-17). Τα υγρά, όταν υπάρχει πριν από αυτά υποκείμενος φθόγγος /s/, μπορεί να τον ηχηροποιούν ή όχι (βλ. στο 1.4.2.5), αλλά πάντα ηχηροποιούν το χειλικό τριτόμοιο στις λέξεις που πριν από ένα υγρό έχουν *av* ή *ev* (βλ. 1.4.2.1). Πάντως, είναι δυνατό πριν από τα /l/ και /r/ να βρίσκεται ή ηχηρό σύμφωνο ή άηχο:

σταυρός	/stavrós/	[staˈvros]
αβρός	/avrós/	[aˈvros]
αφρός	/afρός/	[aˈfros]

Ο πίνακας 1.3 συνοψίζει τα κύρια φωνητικά γνωρίσματα των συμφώνων της NEK:

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.3

	Διχει- λικό	Χειλο- δοντικό	Οδοντικό Φατνιακό	Ουρα- νικό	Υπερω- ικό
Κλειστό	p b		t d	c ɟ	k g
Τριτόμοιο		f v	θ δ s z	ç ʝ	χ γ
Έρρινο	m	ɱ	n	ɲ	ŋ
Πλευρικό			l	ʎ	
Παλλόμειο			r		

Όπου υπάρχουν ζεύγη συμβόλων, το πρώτο σύμβολο παριστάνει άηχο, το δεύτερο ηχηρό.